

A MÁRCIUSI IFJAK NEMZEDÉKE

»NEM KÜZDÉNK MI
SEM DICSŐSÉG-
SEM DÍJÉRT«

~ VAS GEREBEN ~

(1823–1868)

Császtvay Tünde

A Vas Gereben körüli bonyodalmak már születésekor elkezdődtek. Azaz pontosabban: Vas Gerebent, illetve korának hihetetlen népszerűségű, ezen az álnéven alkotó íróját, akit máig ezen a néven ismer az irodalomtörténet, Radakovits Josephusként anyakönyvezték 1823. április 9-én a Tolna megyei Tótkesziben. De még ez sem bizonyos. Neve – a korabeli anyakönyvezési bizonytalanságok következtében – ugyanúgy lehet Radákovits, mint Radankovits. Ha éppen nem Radákovics vagy Radankovics (VÁLI 1883; VÁNYI 1930). Radakovits Josephus, azaz Radákovits József életében jóformán semmi nem biztos – sok-sok fennmaradt művén és néhány múlt századi évtized páratlan hírnevén és sikerén kívül. Botrányok, stiklik, szeretni való turpisságok, csúsztatások, Jókai termékenységet idéző, számtalan kötet és ködbe vesző bizonytalanságok jelzik munkásságának állomásait.

Mikor apja, Radákovits(?) Mihály az 1810-es években huszárnak állt a körmendi Batthyány Fülöp herceghez, sokan és sokáig találgatták, honnan és miért érkezett. Az amúgy kitűnő anekdotázó, igen megbízható katonaember hallgatásba burkolódzott; esetleges nemesi származásáról, családi birtokaik apai elpredálásáról csak suttozó, egyre cifrább és egyre jobban kiszínezett szóbeszéd járta. 1815-ben, sokévi hűséges szolgálat jutalmául a herceg pajtagazdai, majd ispáni tisztet ajánlott Radákovits Mihálynak fürgedpusztai birtokán.

Nem egészen nyolcévi szegényes, de nyugodt, egyre gyarapodó munkásélet és békés házasélet szakadt meg 1823-ban az újabb jövevény, Radákovits József születésével, melynek pontos dátumát mindössze egy korabeli visszaemlékező plébános feltevése szerint tehetjük április 7-re. Az ismerősök egyöntetű véleménye szerint az iskolakerülő, mezítlábas béresgyerekek vezérének szegődött, égetnivaló és csípős nyelvű „Ispán-Jóska gazkölyök, az is marad, s nincsen annyi imádság, mennyivel gonoszságát le lehetne imádkozni.”

Gyermekkora, tanulói évei csínyek, elcsapások, sikertelen rendszabályozási kísérletek és botrányok sorozata. Elemi iskoláit Fürgeden és Veszprémben végezte, ahonnan a 6. osztály elvégzése után a magasabb osztályba felvételt nem nyert. Anyja, Fitos Julianna erőszakolásra – a család megbecsültségének jeleként a szomszédos települések lelkészeinek támogatását bírva –, nagy anyagi megterhelés árán 1839-ben a pécsi papnöveldebe íratják. Kizárási ítélete 1840. február 26-án kelt, az eltanácsolás oka hanyagság és korhelykedés.

A váratlanul hazatérő „tékozló” fiút apja az enyingi birtokon működő uradalmi kancellária íródeák-gyakornokaként helyezte el. Radákovits József itt sem tagadta meg vagabund természetét. Módszeresen ingerelte főnökét, az enyingi tisztartót: rendeleteit nem szűnő alaposággal gúnyolta és forgatta ki, s neki szentelte első irodalmi próbálkozását, *A tisztartó úr lábnyomai* című humoros gúnyíratot. Mikor aztán heti rendszerességűvé tette a *Kanczellária és Uradalom Titkai* címmel illetett karikatúra-kiadványát, betelt a pohár. A tisztartó 1842 márciusában feljelentette gyakornokát a bécsi uradalmi főkormánynál, azzal indokolva bejelentését, hogy az ifjú „az uradalmi gazdálkodás ellen idegenek előtt szó- és írásbelileg terjesztett ócsárló nyilatkozatokat” tesz. A vizsgálat némi elkorhelykedett közpénzekre is rábukkant, így Radákovits kifejezetten örülhetett, hogy felkínálták neki az önkéntes lemondás lehetőségét. A „dévajkodásnak” végül az öreg Radákovits ispáni állása is áldozatul esett. Fia

adósságának rendezésére ugyanis összes pénze elúszott, ráadásul uzsorakamattal volt kénytelen kölcsönt fölvenni. A család soha nem tudott többé egzisztenciálisan talpra állni, a szülők ezután egész életükben jóformán nyomorogni kényszerültek.

Radákovits József – szüleit elhagyván – Győrbe készült, hogy végre beteljesíthesse régi álmát: jogot tanulhasson. Mivel középiskoláit nem fejezte be, megfelelő bizonyítványai nem voltak. Valószínűleg a megoldás keresésének idejére Pápán állt meg, a – korábban vitriolba mártott tollal gúnyolt – enyingi bíró ajánlására hivatkozva kért írnoki állást egy ügyvédi irodában, mellette magántanulók korrepetálásából tartotta fenn magát, közben benevolus auditorként látogatott egyes főiskolai órákat.

Máig tisztázatlan, hogyan iratkozott be egy év múlva Győrbe, jogásznak. Hihetetlenül hihetlenebb történetek születtek az esetről, a későbbi életrajzírók nagy szellemi energiával próbálták minél mesésebbre színezní azt a tényt, hogy Radákovits József ellopta / kölcsön vette / kikönyörögte / az uradalmi irodában a tulajdonos tudta nélkül kikérte stb. egy névrokona / ismeretlen vándor / távoli rokon / írnotárs / gazdasági gyakornok stb. bizonyítványait, miután annak már nem volt rá szüksége, mert éppen hivatalt kapott / nem volt tudomása a lopásról (VÁLI 1883; BARABÁS 1903; MIKSZÁTH 1953; SZIKLAY 1923). A megszerzett bizonyítványokba az ott szereplő „Radákovits Bódog” mögé illesztette a József nevet, s ezt a kozmetikázott iratot nyújtotta be a győri jogakadémiára. Felvételt nyert. Megélhetését úgy biztosította, hogy újdonsült barátjával, Golub (a későbbi Atády) Vilmosmal elgyalogolt Pozsonyba, ahol az országgyűlésen tartózkodó győri püspöktől állandó konviktusi kegyelemébedet kapott.

Győrben rövid időn belül nagy népszerűséget vívott ki magának. Jókedve, „juxai,” humora sokaknak imponált. „Radákovits Bódog Józsefnek a győri élete a legverőfényesebb – írta róla jó néhány évvel később Mikszáth Kálmán. – Testi ereje, ötletessége, sok természetes esze, vidámsága és az irodalomban való jártassága az ifjúság vezérévé avatja” (MIKSZÁTH 1953). Őnmaga így emlékezett győri jurátuséletről: „Én voltam Győrött a leghatalmasabb – diák! Én mondtam meg, kinek fogunk a vármegyeházán éljent kiáltani. Én határoztam meg, ki a legszebb leány a városban. Én rendeztem az éji zenéket, én csináltam a pasquillusokat, én ítélttem el az elkárhozott politikust macskazenére, én vezényeltem a jogászvigalmakat, egy szóval: én voltam a totumfac.”

Mélyebb barátságot azokkal kötött, akik beléptek az általa fundált irodalmi társaságba. Golub Vilmos barátjával *Két Garasos Ujság* címen magyar lapot adtak ki, s elmondhatták magukról, részük volt abban, hogy az addig rendkívüli népszerűségű német nyelvű városi újság olvasóközönsége jelentősen megesappant, sőt az addigi *Vaterland* címet 1847-ben *Hazánk* címre kellett cserélnie. A *Két Garasos Ujság*ban tűnt fel először az erős, nemegyszer durva tréfáiért neki adományozott Vas Gereben, melyet innentől kezdve írói álnévként használt.

Az önképzőkör utolsó, 1844. június 16-i díszelőadásáról Kovács Pál Honderű-beli és későbbi, visszaemlékező cikkéből értesülhetünk, aki Vas Gereben pályakezdésének később is legfőbb mentora lett. Itt olvasta fel először az *Életképek* és a *Darázsfszések* című humoros írásait. Az általános vélekedés szerint Vas Gerebenre fényes jövő várt (KOVÁCS 1885).

Joggyakornokként Esterházy hereceg főügyésznél helyezkedett el Sopronban, és a helyi Magyar Társaságban tevékenykedett. Váli szerint Torma álnéven ő (esetleg barátja, Golub Vilmos) írogatott az *Életképek* számára a Kossuthékkal mélyen rokonszenvező híradásokat. (BODOLAY 1963). 1846. május 7-én érkezett Pestre, hogy felesküdjön jurátusnak, de az irodalmi pálya legalább annyira vonzotta. Felkereste Frankenburg Adolfot, a nagy híri szerkesztőt, aki erősen biztatta az írás folytatására. Az év végén Vahot Imre hívta lapjához, a *Pesti Divatlap*hoz belső munkatársnak. Írásait szívesen közölte az *Életképek* és a *Jelenkor* is. Közben ügyvédi vizsgájára készült, melyet 1847-ben „dicséretes” eredménnyel tett le. Kisebbs-nagyobb afférai egyikéből hamarosan rendőri ügy keveredett. Vas Gereben összeszólalkozott egy duhaj társasággal, majd a *Jelenkor* hasábjain ki is szerkesztette őket. Botránysorozat vette kezdetét. Fenyegetőzések, zaklatások, feljelentések, verekedések, párbajkísérletek és dulakodások kö-

vették egymást. Nyilván ez is hozzájárult elhatározásához, hogy a jóval jövedelmezőbb ügyvédkedéshez kanyarodjon vissza. Novemberben visszaköltözött szeretett városába, Győrbe.

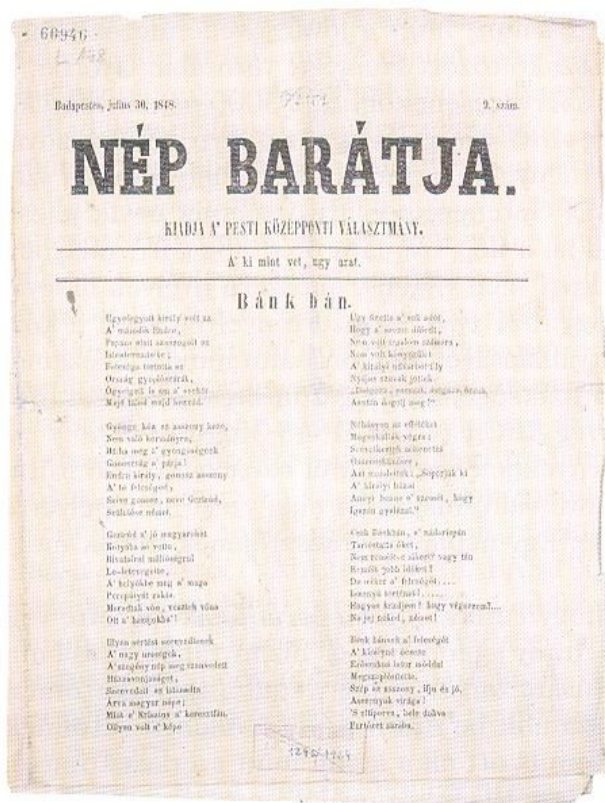
Itt érte a forradalom híre. Azonnal népgyűlések szervezésébe fogott, s 5000 példányban ki nyomtatta a saját maga írta, kissé nehézkes *Öreg ABC vén emberek számára* című kiadványát, mely arra volt hivatva, hogy a forradalmi eseményeket kommentálja, magyarázza a szegényebb falusi népnek. Ahogy a helyi lap írta: „Vas Gereben, polgári örségünk egyik jelesb közvitéze a mellett, hogy csakugyan ügyes ügyvéd is, a nép számára öreg abc-t írt, melyben átalakulásunk nevezetesebb pontjait [ti. a 12 pontot] igen világos, népszerű nyelven magyarázza a népnek.” Márciusi és áprilisi, összesen négy füzetében egyszerű nyelven szólt a közhatalmunk szükségességéről, a nemesség áldozatvállalásáról, megpróbálta mindenki számára megvilágítani az úrbérrendezés természetbeni fizetségének megszüntetési módjaitól szóló törvényt. Nemsokára Budán is kiadták az *Öreg ABC-t* (OL H. 1848:3528/1444).

A folyóirat felhívta a pestiek figyelmét az eseményekben közvetlenül részt nem vevő íróra. A legenda szerint a város szépeivel, Legény Katicával való, május 7-i eljegyzési ünnepélyéről szóltatták el, hogy a kormány felkérését teljesítse. Egy néplap szerkesztőjének hívták meg, melynek a *Nép Barátja* címet választották.

A Petőfi–Arany-levelezésből pontosan tudható, hogy Petőfi legjobb barátjának szeretne volna megszerezni a fontos és jövedelmező állást, de Arany aggodalma és bizonytalankodása miatt nem vállalta a felkínált pozíciót. Petőfi unszolására tartotta meg végül a szerkesztőtársi címet: „Vas Gerebennel oly szerződésre léptem – számolt be Arany egyik levelében Petőfinek – hogy ő lesz ugyan a sajátképi szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon mint szerkesztőtársé, s ezért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk.” (AJÖM 1975). Arany kezdettől fenntartásokkal figyelte Vas Gereben tevékenységét, hiszen már első „találkozásukat” követően, 1847 márciusában egy Szilágyi Istvánnak adresszált levelében ezt panaszoja: „Ki az a Vas Gereben? Rám küld egy előfizetési ívet bérmentetlenül, levél kíséretében, melyben magát Vas G. nek írja; fizetek 18 pkr. Így ez szokás?” (AJÖM 1975) Személyesen 1848 májusában ismerkedtek össze – s azonnal kiderült, hogy sohasem fogják megérteni egymást. Alapvetően különböző elképzelésük és véleményük a népnek szóló irodalomról és sajtóról, a népnevelés ügyéről.

A lap első száma 1848. június 4-én került ki a sajtó alól. Először hetilapként, 1849-től pedig hetente két alkalommal jelent meg. Bár nem telt el egy teljes hónap, Arany egy június 30-án kelt, hosszú magánlevélben megkísérelte rávenni szerkesztőtársát a lap hangnemeinek és irányának megváltoztatására, Vas Gerebenről lepattantak Arany érvei (AJÖM 1975). Arany kifogásolta a lap szájbarágós, vállveregetős, prédikálós-papolós hangját, hiányolta a politikai tartalmú vezércikkeket, a lap következetes és koncepciós rovatbeosztását, a magas művészi színvonalú, de egyszerű nyelvezetű, népet pallérozó szépirodalmat, a művesebb kiállítást. „Azt akarnám mondani – összegezte –, hogy a néplap szerkesztője ne úgy álljon a nép előtt, mint valamely préceptor: »tudjátok-e atyámfiai?« vagy pláne »kendtek«, hanem tettesse, mint ha nem is tudná, hogy a nép számára ír; mintha ő egész világ számára írna.” (AJÖM 1968) Az idézett megszólítások az újság előfizetési felhívására utalnak, melyet Vas Gereben szövegezett meg: „Szerencsés jó napot kívánunk kigyelmeteknek mint közönségesen! [...] Lássák kedves atyámfiai! eddig a sokféle hírt illetően formán hallották, hogy a falu farkán valami vén-asszony nyelvelőre vette a dolgot, aztán amúgy: én adom kendnek, kend meg adja másnak! összelocsozott öreget, aprót, s így ment a hír szájról szájra végig a falun, faluhosszat pedig egyik is másik is annyit toldott hozzá, hogy mire visszakért ahhoz, aki először kigondolta, maga sem tudta már isten igazában, hogy a sok közül melyik az övé?” Az előfizetési felhívás azonban nem riasztotta el a közönséget, az újság tömegesen fogyott. S bár az Arany–Vas Gereben közötti ellentétek nemhogy elsimultak volna, de egyre inkább nőttek – s ezeket az állandó pénzügyi huzakodások még inkább elmélyítették –, Arany 1848 teléig verseivel, tagtorzással, jó tanácsokkal próbálta segíteni a *Nép Barátját*.

A kormányzati sajtó fundálása már igen megkésett, ezért egyszerre több lapot is szerettek volna minél előbb megindítani. Vas Gereben neve már felmerült a szinte ugyanakkor megin-

A Vas Gereben szerkesztette Nép Barátja,
1848. július 30.

íránt, reményt kelt és kitartásra ösztönöz, segíti a nemesség és a pór nép közötti feszültségek oldását, és nem engedi a bujtozatok és a radikális hangok hatását érvényesülni. Vas Gereben mindenben megpróbálta kiszolgálni a kormány elvárásait, olyannyira, hogy Petőfitől kiérdekelte „a legpecsovicsabb lap széles e hazában” minősítést (PETŐFI 1974). Tudálékos és csikorgó népies modorú írásokat közölt a sajtószabadságról, az országgyűlésről, a nemzetőr-ségről, a nemzeti színekről és a címről. Megjelent ugyan néhány sikerültebb vers is, de többnyire inkább parlagiasabb adomákkal színesítette a lapot. Nem fukarkodott az ellenzéknek való odamondogatással sem, s kíméletlenül próbálta a baloldali radikális Táncsics Mihály szerkesztette *Munkások Újságjának* befolyását csökkenteni.

Táncsics április elején megindult lapja ugyanis pillanatok alatt széles rétegekben (főleg a falvak és a mezővárosok lakói között) rendkívüli politikai jelentőséget vívott ki magának. Programja szerint 1848 demokratikus továbbfejlesztését tűzte ki célul, orvosolni igyekezett az áprilisi törvények félbehagyott intézkedéseiből támadt anomáliákat, biztosítani kívánta a teljes jogegyenlőséget. Idővel mind nyilvánvalóbban a paraszti elégedetlenség és elkeseredettség szócsöve lett. Folyamatosan bírálta a kormány intézkedéseit és Béccsel szembeni engedékenységet. Augusztus végére a kormánynak egyre inkább csípni kezdte a szemét a dolog, s 1848 végén Madarász László az újságot betiltotta. Vas Gereben pedig a *Kossuth Hírlapja* december 28-i számában Táncsicsot „bolondnak” titulálta, aki szándékosan vagy ostobaságból a reakció kezére dolgozott, aki izgatott az urak ellen, aki a magántulajdonról azt tanította: hogy „ebé, ami másé”, s kifejezetten Táncsicsot okolta azért, hogy a parasztok nem akarnak nemzetőrnek állni és a nép nem siet a haza védelmére.

1849 januárjában a *Nép Barátja* követte a kormányt Debrecenbe. A költözéshez és a további kiadási költségekre a pénzt közvetlenül Kossuth rendelkezésére biztosították. (BARTA 1953; OL OHB 1849:2398). Az 1849. január 16-i, első debreceni számon már az „Árts az el-lenségnek, ahogy tudsz” jelmondat állt. A debreceni hónapokban Vas Gereben valóban a jel-

duló, a kormány hivatalos orgánumának, a Szemere Bertalan belügyminiszter politikai elvtársait tömörítő *Közlöny* szerkesztőjeként is, de Arany hezitálásával és háttérbe vonulásával inkább a „félhivatalos kormány-nép-lap”, a *Nép Barátja* felelős szerkesztői székét ajánlották föl neki. Munkájához a kormánytól minden anyagi segítséget megkapott (OL H.). Elengedték neki a sajtótörvény előírta kauciót és engedélyezték a lap ingyenes posztai szállítását. Eötvös József közoktatásügyi miniszter közel ezer, Táncsics Mihály szerint a belügyminiszter tízezer példányt kötött le a vasárnaponként megjelenő lapból (TÁNC-SICS 1949), s küldette szét az ország köz-ségi előjáróinak, illetve jegyzőinek, hogy fel-olvashassák azoknak, akiknek a lapra nem te-lik. Hamarosan intézkedtek a „vezérlapnak” a nemzetiségi nyelvekre (tót, oláh, szerb, horvát és német) való lefordításáról és kiada-tásáról is (KOSÁRY 1985).

A lap jelmondata az újság elsődleges célját hirdette: „Ki mint vet, úgy arat,” azaz a meg-felelő tájékoztatás, a hírek közlése és értő magyarázata szimpátiát és támogatást éb-reszt az ország és a kormány intézkedései

szó szerint élt és írt. A 9. számtól Arany neve végképp lekerült a lapról, Arany pedig 1849 nyarán Szemere segítségével próbált egy új, neki tetsző, *Népszabadság* című néplapot beindítani – sikertelenül. (CZÓBEL 1917). A *Nép Barátjának* egyszemélyi felelőse Vas Gereben lett. A lapban ekkortól egyre kevesebb az indulatot fékezni igyekvő kedélyeskedés, s egyre több a bírálat, a ledorongolás, a felelősöket kereső, indulatizzító szó. (A szerkesztő például gúnyos megjegyzéseket engedett meg magának Madarász Lászlóról, a rendőrminiszterről, felhívást tett közzé „a császár ellen, ki a magyart igába akarja fogni”).

1849 elején Vasvári Pál, Kléh István, Kopcsányi József, Dobsa Lajos, Emődi Dániel, Funták Sándor és Vas Gereben kérelmet nyújtottak be Kossuthoz, miszerint engedélyezze nekik, hogy toborzógyűléseket tarthassanak, s a fellelkesült embereket gerillacsapatok alakítására bírják. Vas Gereben Debrecen környékére indult. A nyílt rendelet szövegének fogalmazványát maga Kossuth egészítette ki, mely szerint: ennek „előmutatója N. N. az orsz. Honvédelmi bizottmány által megbízatik, hogy N. N. megyében a nép felvilágosítása és jó szellemben tartására, nevezetesen mi jelen harcias körülményekben egyik legfőbb feladat: azt a gerillacsapatok célszerűségének megértésére s az ily csapatok képzésére, valamint a rendes csapatokhoz csatlakozásra, s ha megkívántatnék, általános felkelésre buzdítani, s kitűnő hazafiságra lelkesíteni mindent elkövessen.” (OL OHB 1849:431)

Vas Gereben Debrecen környékén kezdte meg lelkesítő munkáját, hatékonyságával kapcsolatban azonban kételyeink ébredhetnek, ha elolvassuk Sz[abó] [Gy]örgy *Egy honvéd köztűzér élete 1848/49-ben* című önéletírásának azt a passzusát, mely szerint: „Ezen két ágyulövés után ismét szüneteltünk, amidőn köztünk terem a nagy népszónok és író V-s G-n, s elkezd beszélni: »Hallottam, hogy a tűzerek nagyon jól...« Ekkor egy ágyunk elsül, erre az én emberem a földre veti magát, ismét más ágyunk dördült el, már erre felugrott s lélekszakadva visszaszaladt, s talán Pestig meg sem állott; annyi igaz, hogy soha sem láttam többet. A pákozdi ütközet után ezen nagy hazafi(!) Pesten a népnek ezen csatáról szónokolt, s a többi közt egy tűzéresákót mutogatott, melynek ellenzője el volt szakadva. »Íme. Polgártársak! Tűzér testvérem ezen csákójáról az ellenzőt az ágyu golyója szakította le.« A testvére köztünk csakugyan tűzér volt, az úgynevezett kadét, de a csatában sem maga, sem ruházata semmiféle sérülést sem kapott.” Vas Gereben – ha karddal nem is – szívvel-lélekkel s nem utolsósorban tollal részt vett a harcokban. Áprilisban – Madarász Lászlóval való megállapodására hivatkozva – újabb „segédpótlékot” kapott Kossuthtól a lapra, majd visszatért a kormánnyal Pestre.

Június elején az *Egy hűtlen sáfár* című cikkében kegyetlenül nekitámadt Madarász Lászlónak, akit azzal vádoltak, hogy nagy értékű kormányvagyon tűnt el zavaros körülmények között a kezén: „Sajnos ki kell mondanom, de már akármennyire sajnálom is a dolgot, meg kell mondanom a népnek, hogy ihol az ember, akinek oly nagy szája volt, hogy így meg úgy vigyázzanak mások a nép filléreire, de mikor maga került az abrakos jászol mellé, kezei alatt temérdek kincse veszett el az országnak.” (*Nép Barátja* 1849. június 3.) Az eset záróakkordja jó pár év múlva játszódott le, mikor is egy színházi előadáson Vas Gereben összetalálkozott Madarász Józseffel, Madarász László testvérével, s nagy örömmel üdvözölni próbálta. Madarász átnézett rajta, s szárazon kijelentette, hogy nem ismeri az urat. Vas Gereben értetlenül bizonygatta, hogy „az lehetetlen! Debrecenből a Nép Barátot és Vas Gerebent nem ismerni lehetetlen.” Madarász – nyilván családjá megbántottsága diktálta – emlékirataiban így fizetett vissza Vas Gerebennek: „jelszava az: ahol jól megy dolgom, ott van hazám. [...] Vajmi sok szájas irkafirkáló egyénre tudtuk 1848-ban már, utóbb 1849-ben, és még később is azt, hogy azért szidalmazták az osztrákokat, hogy behízelegjék magukat a nemzet szeretetébe, a kormány kegyeibe, s ezáltal kikémlelhetvén a nemzet és kormány terveit, és szolgálván színleg egyiket, a másikat tényleg, bennünket megronthassanak.” (MADARÁSZ 1883)

A *Nép Barátja* megszűnése előtt, júniusban még tengelyt akasztott az Aranyhoz közel álló Erdélyi Jánossal, és támadást intézett Táncsics új lapja, a még egy hónapot se élő s a legradikálisabb agrárreformot követelő *Forradalommal*. Szegedre már nem követte a kormányt, utolsó száma június 30-án került ki a sajtó alól.

Július elején Vas Gereben Tolnába menekült. Egy ideig Deák Ferencceel rejtőzködött, Kehidára kísérte, majd tíz hónapig dunántúli nemesi kúriákon, gazdatiszti portákon, jobbágy-szállásokon bújtatták (FERENCZI 1904). A visszaemlékezések egyöntetűen megemlítik, hogy a bujdosás hónapjai teljesen megváltoztatták a jó kedélyű, adomákból, élcekből soha ki nem fogyó Vas Gerebent. Életuntan, megfáradtan adta fel végül magát 1850 tavaszán Pesten.

A börtönből való szabadulásának körülményeiről szinte alig tudunk. Több kortársa szerint meglepően hamar szabadult, s nyilván ez volt az alapja annak, hogy a kor jellemző, amúgy bárkire könnyedén rásüthető pletykája őt sem kímélte: valamiféle ellenszolgáltatást feltételeztek mögötte. Ő maga általában viccnek is tekinthető magyarázattal ütötte el a választ, azt állította, hogy bírái ellágyultak a vizsgálati iratok között fellelt, korai humoros írásait olvasván. Ügyvédi praxisát mindenesetre nem folytathatta tovább. 1852-ben szeretett felesége hosszabb betegeskedést követően a második fiuk születésébe belehalt. Legreménytelenebb éveiben jó barátja, a gróf Károlyi család levéltárosa, Valther Géza és baráti köre próbálta benne tartani a lelket.

Megélhetést keresve 1850-ben az elsők között volt, akik éltek a nehézkesen engedélyezett, éppen hogy megnyíló publikációs lehetőségekkel. A pályatársak értetlenül és fureszállva fogadták Vas Gereben újabbnál újabb beindított vállalkozásának hírét. Tompa Mihály egy 1851 márciusában Aranyinak írott levelében írja: „Gereben fene ember, az igaz; forradalomban néplapot, most néplapot adni, mégis csak jó gyomor, s kiváltképp jó pofa kell hozzá; nekem is írt, hogy dolgozzam neki, mint te, et figura docet.” (AJÖM 1975) Augusztusban pedig Lévy József panaszkodott Aranyinak: „A *Falu Könyvét* Vas G. kézzel-lábbal nyomkodja. Most már a verseket is magok írják ő és Atádi. No, hanem bocsássa meg nekik az isten. Többet érne, ha addig káromkodnának. [...] A Naplóban egy pár szót írtam róla s vállalatáról, azóta megölő ellenségem. Pedig csak szánója vagyok neki. Fűhöz-fához folyamodik előfizetőkért.” (AJÖM 1975)

Való igaz, Vas Gerebennek a *Falu Könyve* már nem is az első irodalmi próbálkozása volt az új érában. *Parlagi képek* címmel adott közre a népéletből merített elbeszéléskötetet, s a befolyt jövedelemből indította be 1851-ben a *Falu Könyve* című népies folyóiratot. Az 50-es évek első felétől számolatlan mennyiségben, nagy példányszámban – akár tízezer példányban is – nyomtatta változatos című, a népnek szóló, korábbi hangnemén szinte mit sem változtató – kalendáriumait, naptárait, füzetes kiadványait. Vélhetően tetemes haszonnal, hiszen tudható, hogy az ilyen jellegű kiadványok mindig is a könyvkiadás legnyereségesebb ágazatának számítottak. Angyal Dávid szerint egy 1852-es, a körülbelül tízezer példányszámú *Falusi Esték* című kiadványsorozatát minden bizonnyal kormánytámogatással adta ki, mivel Angyal szerint: „A kormány [...] nem akarta zavarni Vas Gereben füzeteinek kiadását, sőt dicsérte azoknak irányát, mert Vas Gereben vonzó és hasznos olvasmányok által a népet elszoktatja politikai lapok olvasásától.”

Kiadványainak színvonala ugyan sokszor érthetetlenül teszi, de tény, hogy Vas Gereben átmenetileg Kemény Zsigmondot is a bűvkörébe kerítette, és sok segítséget kapott tőle. (Igaz, ez akkoriban történt, amikor Keményt az 50-es években éppen a nép szélesebb rétegeihez szóló irodalom problematikája foglalkoztatta.) Néhány magánlevele tanúsítja, hogy több egyházi méltósággal tartott kapcsolatot, s kért tőlük nemegyszer kisebb-nagyobb szívességet. (OSzK Levelestár)

1853-tól a Szilágyi Virgil szerkesztette *Budapesti Viszhang* munkatársául szegődött. Elbeszélésgyűjteményeket jelentetett meg, melyben – mintha tematikájában kicsit Mikszáthot előlegezné – egy régió, a Dunántúl paraszti életének ábrázolását adta. Népszínműszerű darabok írásába fogott. Munkássága az 50-es közepén a regényírással teljesedett ki. Első regénye, a *Régi jó idők* 1855-ben látott napvilágot, és pillanatok alatt hatalmas sikert hozott. A folyamatosan születő, egy ciklust kiadó és az 1809–1849-ig terjedő korszakot megörökítő új regényei az elkövetkezendő közel egy évtized hihetetlen népszerűségű sikerszerzőjévé tették Vas Gerebent. (Leghíresebb regényét, a vándorszínészet hőskoráról szóló *A nemzet napszámosait* csak 1945-ben törölték a középiskolások kötelező olvasmányjegyzékéből.)

Már a kortársak is tudták, hogy Vas Gereben korántsem elsőrangú író. A kortárs és a későbbi korok ítései egyébként három fő aspektusból közeledtek Vas Gereben írói hagyatékához. (1.) Felsorolták műveinek esztétikai hiányosságait, művészi megformáltságának hibáit, rövidebben-hosszabban értekeztek könnyű kézzel odavetett, sokszor a „primitívségig közérthető” stílusáról. (2.) Szóltak elbeszélőművészete korfestő, szociográfikus pontosságú rajzáról, s ezzel szoros összefüggésben (3.) a 19. századi történelmünk első felének történetileg-politikailag hű, „a régi jó idők”, azaz „a táblabírák világának” hű krónikásáról. A kritikák az első két szempont vizsgálata szerint – ha bennük számos dologban a Vas-prózának különböző sajátosságai kerültek is elő – végső ítéletükben meglehetősen hasonlítottak egymáshoz. Ezek az írások kísérletet tettek, hogy feltérképezzék és számba vegyék a Vas Gereben-i elbeszélés alakjait, helyszíneit, tematikáját, egyfelől leszögezték az író preszociográfusi tehetségét, korkép-megjelenítő képességét, másrészt szóltak didaktikus oktató szándékáról, kauzális logikája szabta regényépítéséről, unalmas és kiszámítható cselekménybonyolításáról, humoráról. Szerét ejtették, hogy elmorfondírozzanak rövid ideig tartó, de magas hőfokú népszerűségéről, jól fizettségéről, kiszámított írói bestseller-húzásairól, az általa is hosszú ideig serényen művelt, kalendáriumirodalomból átmentett fogásairól és így tovább. A méltatások és a bírálatok egy olyan író képét adják ki, aki a közönség gyorsan múló igényeit és a kor politikai viszonyait – legalábbis egy rövid időre megragadva – ügyesen mérte fel (vagy csak megsejtette), s szándékosan kereste és szolgálta olvasói kedvét. Saját világáról, környezetéről mesélt derűsen. Nem egy komoly társadalmi, történeti problémát villantott fel, és csomagolta be könnyen csorduló történeteibe. Szinte szociográfusi műgonddal mutatta be választott alakjai környezetét, lakását, öltözetét és beszédmódját éppúgy, mint szokásaikat, gondolkozásmódjukat, előítéleteiket. Mindezt gyorsan tollára toluló mondatokkal s nem kevés humorral, néhol őszinte, hazafias és etikus kinyilatkoztatásokkal tűzdelt atyai kioktatással. A befolyó pénzzel azonban nemigen tudott bánni, hamar folyt el kezei közül, amilyen gyorsan jött. Rövid, de páratlan sikerében nem becsülhetjük le a 19. századi magyar világ utáni nosztalgia erejét sem. Ez a nosztalgikus érzés táplálkozhatott egyszerű személyes élményből, mint Jókainál: „jó fiú volt, én szerettem” vagy „gyermekkorom kedvelt olvasmánya volt” csakúgy, mint valamiféle társadalomtörténeti-politikai ízű visszamerengésből „hja, azok voltak ám a szép és nyugodt idők, amikor még minden a helyén volt s rendben mentek a dolgok” – vagy „akkoriban még milyen békességben megfértünk az osztrákokkal”, „bezzeg akkor még nem legyintettek meg bennünket azok a fránya modern nyugati eszmék”, „akkor még volt becsülete a magyarnak” és így tovább.

A nosztalgia mellett a Vas Gereben-i világnak a regények megjelenésének idején az adott aktualitást, hogy az író regényeiben az általa ábrázolt tősgyökeres, patriarchális nemesi magyar világnak a sikerkorszakát, a zenitjét rajzolta meg. Vas Gereben azt a közép-európai mércével mérve igen széles magyar társadalmi réteget választotta irodalmi műveinek példájául és egyben olvasóközönségének, amely az 1849 utáni korszak egyik legsúlyosabb magyar társadalmi kérdésével került szembe. A középbirtokos nemesség megmaradása, a megváltozott történelmi-társadalmi helyzet felismerése és nemezszerű kényszerű szerepvállalása az újonnan alakuló polgáriasodó agrárgazdaság követelményrendszerében éppen azt a világot állította középpontba, amelyre Magyarországon mindenki nosztalgikus, archaikus és tősgyökeres magyar érzelmekkel gondolhatott. Hiszen e Magyarországot jelképező réteg és a magyar földbirtokrendszer lassú halála bár ellenállással, bánattal, vitasorozatokkal és egyéni harcokkal teli, de elkerülhetetlen volt, s oly jó lehetett a Vas Gereben-i adomateljes fénykorra emlékezni.

Másrésről a Vas Gereben-i regényvilág szereplőinek köre a magyar nép jellegzetes alakjaiból verbuválódott. Ez pedig a „magyar mivolt” hangsúlyozása mellett – egy sajátos történelmi helyzetben – erősen kapcsolódott (mind tematikájában, mind alakjaiban) a korabeli ponyva műfajához, és felkínálta annak lehetőségét, hogy a ponyván nevelkedett olvasóközönség is „ismerősként” találkozzon velük, a Vas Gereben-i regényekben ráismerhessen a ponyván megkedvelt figurákra és anekdotákra, s akként olvassa azokat.

Az 1860-as évektől Vas Gereben egyre inkább kiszorult olvasói szeretetéből. Addig kedvelt témái, történetei és alakjai megkoptak, humora megecetesedett. Kötetei – egy nagyon megváltozóban lévő, nagyon más, nagyvárosiasodó világban – egyre unalmasabbakká, sőt érthetlenebbé váltak az olvasók szemében. Az irodalmi közélet 1849 után még kevésbé fogadta be, mint korábban. Időnként, ellensúlyozásul – és nyilván rosszul választott, második feleségétől is menekülve – országos körutat téve rendszeresen végiglátogatta – néhány hétig maradván – ismerőseit. 1861-ben újra megindította a *Népbarát* című lapját, mely – az utolsó korszakában – szokatlan kort ért meg, 1867-ig kitartott.

Élete utolsó napjaiban tudósítóként dolgozott Bécsben, ahol egy patikába belépve érte a halál január 26-án. Csakhogy melyik év január 26-án? 1867-ben? Vagy 1868 januárjában? Bár nyilvánvalóan az 1868-as év a helytálló, később öltre menő vita kerekedett a dologból, majd afelett feszültek egymásnak az indulatok, ki és hogyan temette el? Valószínűleg a bécsi Concordia Íróegylet. Szemtanúk tettek esküt arra, hogy ők részt vettek a temetésén. Az egyikük fényes, díszes, gyermekkorúsos, gyászszalagos, koszorús temetésre emlékezett, másikuk szerint esőben, egy-két eltévedt temetőjáró főhajtása mellett földelték el Vas Gereben földi hamvait egy tömegsírba. A szemtanúk csúnya, heves szóváltásokba keveredtek. Aztán elvesztett Vas Gereben sírja. Emberek sora próbálta fellelni. Közvetlen a währingi temető végső beszántása előtti pillanatban a sír megkerült, még a koporsókules őrzője is jelentkezett (NYÁRI-CIKKEK 1883; VÁLI-CIKK 1883; HOVÁNYI 1883).

1883-ban a holttest méltó hazaszállítására megalakult a nagy létszámú Vas Gereben Hamvait Hazaszállító Bizottság. Másfél évig lobbiztak a szükséges pénzekért. Ingyenes dízsírhelet jártak ki a Kerepesi úti sírkertben. Megtervezték a hamvak hazahozatalának útvonalát, beosztották, mely városban, mely helyszínen mennyi időt tölt majd a koporsó. Díszes meghívót fogalmaztak az 1885. január 26-i aktusra: „Vas Gereben hamvainak sírba helyezési ünnepélye holnap, vasárnap délután 3 órakor lesz a Kerepesi úti temetőben. A bizottság ma délután az írói és művészi körben ülést tartott, melyen részletesen megállapítá az ünnepély, a kivonulás, sírbatétel részleteit. A gyülekezés du. 2 órakor történik a Nemzeti Színház bérházának udvarán. [...] Belépti jegyek reggeli 9 órától 12-ig kaphatók az írói körben. Belépti jegyül szolgál az ünnepélyre szóló meghívó. A gyászbeszédet Vadnay Károly, egyébként Vas Gereben régi haragosa tartotta (VADNAI 1885). „Éljenzés fogadta ezt a beszédet, melynek elmondása után a népszínházi énekkar a *Szózatot* énekelte el, aztán elhelyezték a koszorúkat a sírban, a koporsó fölött, s a kegyeletes ünnepség véget ért. Este a Vas Gereben-bizottság és a küldöttség tagjai gyásztört ültek a Sziklay-féle étteremben.” (*Budapesti Hírlap* 1885. január 19. és 26. és *Egyetértés* 1885. január 19., 21. és 26.) 1904-ben Rákosi Jenő Fürgeden emléktáblát leplezett le az addigra szinte elfeledett író szülőházának falán.

Ikonográfiája

1. VAS GEREKEN DERÉKKÉPE, 1850-es évek

Olaj, vászon, 90 x 74 cm

MNM MTKCs lt. sz.: 1423.

Canzi Ágost (1808–1866)

Irodalom: RÓZSA II. 1981, 399. 311. sz.

2. VAS GEREKEN MELLKÉPE, 1853

Jelezve jobbra lent: Nyomt. Walzel A. F. Pesren.

Jelezve balra: Barabás 853. Műmelléklet a Délibáb nemzeti színházi laphoz.

Litográfia, papír, 38,5 x 26,5 cm

MNM MTKCs lt. sz.: 7290.

Barabás Miklós (1810–1898)

Megjelent: *Délbáb* 1853, műmelléklet

Irodalom: GERSZI 1960, 128. 371.

3. VAS GEREKEN MELLKÉPE, 1865 k.

MNM Történeti Fényképtár lt. sz.: 63/1948 fk.

Papír, albumin, 9,2 x 5,5 cm (karton: 10,3 x 6,5 cm)

Gévay Béla (Pest)

A hátlapon kézírással: Vas Gereken

Ajándék dr. László Saroltától (64/1948)

N. 25890 (repr.)